

BRANKA TAFRA
Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 801.3:808.62
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12/1984

IZBOR RIJEČI ZA RJEČNIK (na primjeru leksičke građe 19. st. i AR)

O tipu rječnika i njegovu opsegu ovisi vremenska omeđenost građe, izbor izvora za rječnik i izbor riječi iz izvora. Stroge kriterije za izbor riječi veoma je teško odrediti, pogotovo kada se radi veliki opći rječnik. U ovom će se radu na osnovi analize dijela izvora za AR i DAR pokušati dati neki od mogućih kriterija za izbor riječi pri izradi rječnika tipa thesaurus.

Da bi neki standardni jezik vršio svoju polivalentnu funkciju, po kojoj i jest standardni, njegov leksički fond mora biti toliko bogat da omogući komuniciranje u svim područjima ljudskoga djelovanja. Leksik je pokazatelj jezičnog, a i društvenog i općekulturnog razvoja.

Leksik se kao ukupnost nominacijskih sredstava fiksira rječnicima. Razlikujemo dvije osnovne vrste rječnika: enciklopedijski i lingvistički. Sadržaj opisa u enciklopedijskom rječniku jesu realije, a u lingvističkom jezične jedinice. Zadatak je lingvističkog rječnika da prije svega definira riječ kao jedinicu leksičko-semantičkog sustava, odnosno riječ se kao jedinica rječničkog inventara promatra u njezinu individualnom značenju, za razliku od gramatičkoga značenja koje je zajedničko za čitave skupine riječi. (Leksičko i gramatičko značenje nisu u suprotnosti i jedan veći opisni rječnik osim semantičkog sadržaja riječi dat će i niz gramatičkih i stilističkih informacija o riječi.) Lingvistički se rječnici mogu dalje dijeliti na jednojezične, dvojezične, višejezične, dijalekatske, etimološke, čestotne, sinonimijske, frazeološke, odostražne, povijesne, na rječnike književnog jezika itd., ovisno s kojeg se aspekta gleda. Na tip rječnika uvelike će utjecati i vremenska granica građe, koju treba odrediti prije početka rada na rječniku. Tip rječnika motivirat će izbor riječi za rječnik. Tako će se za normativni rječnik vršiti izbor iz općega leksičkog fonda, a povijesni rječnik (npr. rječnik nekog stoljeća) obuhvatit će sav leksički materijal u nekoj eposi. Drugo je pitanje koliki smo opseg odredili rječniku, pa će i to utjecati na veća ili manja ograničenja u izboru. Međutim, stroge kriterije za izbor riječi veoma je teško odrediti pa često izbor ovisi o stavu pojedinog leksikografa. Zadržat ćemo se samo na problemu odabira riječi za rječnik tipa thesaurus kao što je *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga*

jezika (JAZU, Zagreb 1880-1976; kratica AR) i njegovih *Dopuna* (kratica DAR), koje se rade u Zavodu za jezik. Za takav se rječnik obično kaže da je to veliki opisni rječnik. On daje maksimalan broj riječi s maksimalnim brojem značenja, maksimalnom količinom jezičnih i s dosta nejezičnih informacija i obuhvaća raznovrstan leksički materijal. Stoga ga je opravdanije zvati jednojezični opći rječnik (rus. толковый словарь, engl. general dictionary). Na prvi pogled tu ne bi trebalo biti problema jer jedan tako veliki povijesni rječnik može "progutati" sve. Razlažući koncepciju budućeg rječnika, Daničić u svome Ogledu¹ kaže da rječnik treba pokazati koje smo riječi imali ili imamo i da će on obuhvatiti opće riječi, vlastita imena i tuđice koje smo prihvatili. Za AR je izbor riječi rađen već samim izborom građe. U njega nisu ušla npr. kajkavska djela i djela hrvatskih pisaca 19. st. To je bilo svjesno neunošenje određenih izvora. Osim toga do odabira riječi došlo se spontano jer sva građa nije ispisana u cijelosti, pa je jednostavno nešto "promaklo", što se danas može provjeriti u konkordancijama djela nekih starih pisaca (Marulić, Gundulić), a i ispisivači su ispisivali neki obilnije od drugih.

U određivanju karaktera budućeg rječnika Daničić je napravio veliku grešku želeći dati u jednom djelu i dijakronijski i sinkronijski presjek leksičkog inventara hrvatskog ili srpskog jezika. Maretić² je ispravno smatrao da se povijesni rječnik treba rastaviti od rječnika "živoga (narodnog i književnog) jezika" i da ovaj rječnik treba obuhvatiti izvore do polovice 19. st. Maretić je, dalje, smatrao da u povijesni rječnik ne treba ući baš sve. "U rječnik starijega jezika neka uđu sve pouzdane riječi, t.j. koje doista pripadaju našem jeziku i koje je narod jamačno nekad govorio, a ako ih nije govorio, već su ih pisci načinili, nijesu nakazne. Zato srpskoslovenske riječi (na pr. iz sv. Save, Domentijana i t.d.) nemaju mjesta u rječniku našega jezika, jer one njemu ne pripadaju."³

Osnovu AR čini općeupotrební leksički fond koji je sačuvao neprekinutost svoga semantičkog razvitka u dijakronijskom presjeku. Velik dio čini pasivni sloj leksika. Jedan se može aktivirati, potencijalno je književni leksik, a drugi dio ostaje u leksičkom arhivu. U taj sloj ulaze historizmi, riječi koje su označivale pojave i stvari koje danas ne postoje, zatim arhaizmi, riječi koje nisu u današnjoj upotrebi i za koje imamo zamjenu, a čije aktiviranje ima stilsku funkciju. Dio leksičkog inventara čine neologizmi, riječi novotvorenice karakteristične osobito za 19. st., koje su djelomično ušle u aktivnu upotrebu, a djelomično ostale kao pasivan leksički sloj. Naš thesaurus sadrži još toponime, antroponime, termine, frazeme, riječi iz zagonetaka, brojalica, koje su semantički prazne, i ostale riječi s hipotetskom semantičkom identifikacijom ili bez nje. Postavlja se pitanje da li se od tih semantičko-leksičkih grupa treba koja izbaciti ili iz nje praviti izbor, zatim trebaju li ući inovacije koje se ne uklapaju u tvorbene modele, sve izvedenice koje samo pokazuju tvorbene mogućnosti i koje u rječniku najčešće imaju gramatičku odred-

¹ V. Dodatak u AR, knj. XXIII, Zagreb 1976, 5-9.

² *Crtice o rječniku naše Akademije*, Ljetopis JAZU, knj. 31/1 (1916).

³ *Isto*.

nicu (deminutiv, augmentativ, posvojni pridjev), pa su više zanimljive kao gramatičke pojave nego kao leksičke.

Kad bismo radili povijesni rječnik jednoga manjega vremenskog razdoblja, npr. rječnik 14. st. ili rječnik ilirizma, on bi mogao obuhvatiti gotovo sve zabilježene riječi. Vremenski raspon izvora za AR tako je velik da je nemoguće unijeti sve zabilježene riječi i sve kontekste u kojima se one javljaju, jer se opseg takva rječnika ne bi mogao sagledati.

Mitar Pešikan, govoreći "O selekciji reči u opisnim rečnicima"⁴, dao je kriterije za odabir riječi za veći opći rječnik kakav je *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* Srpske akademije nauka i umetnosti (RSANU). Izbor se vrši prije svega u onomastičkom, terminološkom i ekspresivnom leksiku. Osnovni mu je kriterij upotreba riječi, poznatost imenovanih pojmova i kod toponima veličina geografskih objekata. Prema Pešikanu individualne tvorevine i individualne upotrebe riječi, većina prezimena, posvojni pridjevi (osim izuzetno) od osobnih i geografskih imena, zatim mikrotoponimi, sve to ne bi trebalo ući u rječnik. Za njega je i vijek trajanja neke riječi mjerilo pri izboru pa smatra da leksikograf "ima pravo da previdi reči čiji vek nije izneo pola stoleća ili bar pola ljudskog veka"⁵. Taj bi se kriterij mogao primijeniti na rječnik književnog jezika koji ima normativan karakter, ali rječnik "književnog i narodnog jezika" (kakav je RSANU) koji obuhvaća građu iz dva stoljeća i koja je tako raznovrsna, od dijalektalnih zbirki prinosnika, preko beletristike i stručne literature do časopisa, spada među veće opće rječnike koji registriraju i nastanak, a i odumiranje neke riječi. U njega bi trebale ući i takve riječi kao što je riječ "neangažovan", iako Pešikan smatra da taj politički termin ne treba ni unositi jer se naglo ugasio. (Zamijenio ga sinonim "nesvrstan".) Kako je ta riječ bila frekventna u dnevnom tisku, onda je normalno da budući istraživači takvu riječ, koja će jednog dana biti historizam, mogu naći u velikom rječniku koji obuhvaća izvore iz vremena kada je ta riječ živjela. Jedna od kvaliteta AR jest u tome što povjesničari različitih struka mogu u AR naći tumačenje za mnoge riječi koje sreću u staroj literaturi.

Kad bi pri izboru riječi za rječnik ulogu igrao samo jezični aspekt, onda bi taj izbor bio mnogo stroži i za AR i za RSANU. No, često je pri odabiru važan izvanjezični aspekt. Pokazat ćemo to na primjeru leksičke građe 19. st. i njezinoj zastupljenosti u AR i DAR. Iako je Daničić zamislio da rječnik obuhvati leksik sve do njegova vremena, on nije uzeo književna djela hrvatskih pisaca, leksikografska, publicistička, školska i znanstvena djela toga stoljeća.

19. je stoljeće bilo burno u jezičnom razvoju u Hrvatskoj. "Nagli razvoj znanosti i privrednih djelatnosti kojih nije bilo u 18. stoljeću donosi u život velik broj novih stvari i pojmova. U tom burnom razvitku nema vremena da u jeziku normalno izrastu nazivi za sve njih, pa se u jezik sa svih strana utiskuju nazivi nastali preuzimanjem tuđih riječi i njihovim odijevanjem u hrvatsko gramatičko ruho ili njihovim kalkiranjem.

⁴ *Leksikografija i leksikologija*, zbornik referata, Beograd - Novi Sad 1982, 209-215.

⁵ *Isto*, 213.

jezika (JAZU, Zagreb 1880-1976; kratica AR) i njegovih *Dopuna* (kratica DAR), koje se rade u Zavodu za jezik. Za takav se rječnik obično kaže da je to veliki opisni rječnik. On daje maksimalan broj riječi s maksimalnim brojem značenja, maksimalnom količinom jezičnih i s dosta nejezičnih informacija i obuhvaća raznovrstan leksički materijal. Stoga ga je opravdanije zvati jednojezični opći rječnik (rus. толковый словарь, engl. general dictionary). Na prvi pogled tu ne bi trebalo biti problema jer jedan tako veliki povijesni rječnik može "progutati" sve. Razlažući koncepciju budućeg rječnika, Daničić u svome Ogledu¹ kaže da rječnik treba pokazati koje smo riječi imali ili imamo i da će on obuhvatiti opće riječi, vlastita imena i tuđice koje smo prihvatili. Za AR je izbor riječi rađen već samim izborom građe. U njega nisu ušla npr. kajkavska djela i djela hrvatskih pisaca 19. st. To je bilo svjesno neunošenje određenih izvora. Osim toga do odabira riječi došlo se spontano jer sva građa nije ispisana u cijelosti, pa je jednostavno nešto "promaklo", što se danas može provjeriti u konkordancijama djela nekih starih pisaca (Marulić, Gundulić), a i ispisivači su ispisivali neki obilnije od drugih.

U određivanju karaktera budućeg rječnika Daničić je napravio veliku grešku želeći dati u jednom djelu i dijakronijski i sinkronijski presjek leksičkog inventara hrvatskog ili srpskog jezika. Maretić² je ispravno smatrao da se povijesni rječnik treba rastaviti od rječnika "živoga (narodnog i književnog) jezika" i da ovaj rječnik treba obuhvatiti izvore do polovice 19. st. Maretić je, dalje, smatrao da u povijesni rječnik ne treba ući baš sve. "U rječnik starijega jezika neka uđu sve pouzdane riječi, t.j. koje doista pripadaju našem jeziku i koje je narod jamačno nekad govorio, a ako ih nije govorio, već su ih pisci načinili, nijesu nakazne. Zato srpskoslovenske riječi (na pr. iz sv. Save, Domentijana i t.d.) nemaju mjesta u rječniku našega jezika, jer one nĕmu ne pripadaju."³

Osnovu AR čini općeupotrební leksički fond koji je sačuvao neprekinutost svoga semantičkog razvitka u dijakronijskom presjeku. Velik dio čini pasivni sloj leksika. Jedan se može aktivirati, potencijalno je književni leksik, a drugi dio ostaje u leksičkom arhivu. U taj sloj ulaze historizmi, riječi koje su označivale pojave i stvari koje danas ne postoje, zatim arhaizmi, riječi koje nisu u današnjoj upotrebi i za koje imamo zamjenu, a čije aktiviranje ima stilsku funkciju. Dio leksičkog inventara čine neologizmi, riječi novotvorenice karakteristične osobito za 19. st., koje su djelomično ušle u aktivnu upotrebu, a djelomično ostale kao pasivan leksički sloj. Naš thesaurus sadrži još toponime, antroponime, termine, frazeme, riječi iz zagonetaka, brojalica, koje su semantički prazne, i ostale riječi s hipotetskom semantičkom identifikacijom ili bez nje. Postavlja se pitanje da li se od tih semantičko-leksičkih grupa treba koja izbaciti ili iz nje praviti izbor, zatim trebaju li ući inovacije koje se ne uklapaju u tvorbene modele, sve izvedenice koje samo pokazuju tvorbene mogućnosti i koje u rječniku najčešće imaju gramatičku odred-

¹ V. Dodatak u AR, knj. XXIII, Zagreb 1976, 5-9.

² *Crtice o rječniku naše Akademije*, Ljetopis JAZU, knj. 31/1 (1916).

³ *Isto*.

nicu (deminutiv, augmentativ, posvojni pridjev), pa su više zanimljive kao gramatičke pojave nego kao leksičke.

Kad bismo radili povijesni rječnik jednoga manjega vremenskog razdoblja, npr. rječnik 14. st. ili rječnik ilirizma, on bi mogao obuhvatiti gotovo sve zabilježene riječi. Vremenski raspon izvora za AR tako je velik da je nemoguće unijeti sve zabilježene riječi i sve kontekste u kojima se one javljaju, jer se opseg takva rječnika ne bi mogao sagledati.

Mitar Pešikan, govoreći "O selekciji reči u opisnim rečnicima"⁴, dao je kriterije za odabir riječi za veći opći rječnik kakav je *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* Srpske akademije nauka i umetnosti (RSANU). Izbor se vrši prije svega u onomastičkom, terminološkom i ekspresivnom leksiku. Osnovni mu je kriterij upotreba riječi, poznatost imenovanih pojmova i kod toponima veličina geografskih objekata. Prema Pešikanu individualne tvorevine i individualne upotrebe riječi, većina prezimena, posvojni pridjevi (osim izuzetno) od osobnih i geografskih imena, zatim mikrotoponimi, sve to ne bi trebalo ući u rječnik. Za njega je i vijek trajanja neke riječi mjerilo pri izboru pa smatra da leksikograf "ima pravo da previdi reči čiji vek nije izneo pola stoleća ili bar pola ljudskog veka"⁵. Taj bi se kriterij mogao primijeniti na rječnik književnog jezika koji ima normativan karakter, ali rječnik "književnog i narodnog jezika" (kakav je RSANU) koji obuhvaća građu iz dva stoljeća i koja je tako raznovrsna, od dijalektalnih zbirki prinosnika, preko beletristike i stručne literature do časopisa, spada među veće opće rječnike koji registriraju i nastanak, a i odumiranje neke riječi. U njega bi trebale ući i takve riječi kao što je riječ "neangažovan", iako Pešikan smatra da taj politički termin ne treba ni unositi jer se naglo ugasio. (Zamijenio ga sinonim "nesvrstan".) Kako je ta riječ bila frekventna u dnevnom tisku, onda je normalno da budući istraživači takvu riječ, koja će jednog dana biti historizam, mogu naći u velikom rječniku koji obuhvaća izvore iz vremena kada je ta riječ živjela. Jedna od kvaliteta AR jest u tome što povjesničari različitih struka mogu u AR naći tumačenje za mnoge riječi koje sreću u staroj literaturi.

Kad bi pri izboru riječi za rječnik ulogu igrao samo jezični aspekt, onda bi taj izbor bio mnogo stroži i za AR i za RSANU. No, često je pri odabiru važan izvanjezični aspekt. Pokazat ćemo to na primjeru leksičke građe 19. st. i njezinoj zastupljenosti u AR i DAR. Iako je Daničić zamislio da rječnik obuhvati leksik sve do njegova vremena, on nije uzeo književna djela hrvatskih pisaca, leksikografska, publicistička, školska i znanstvena djela toga stoljeća.

19. je stoljeće bilo burno u jezičnom razvoju u Hrvatskoj. "Nagli razvoj znanosti i privrednih djelatnosti kojih nije bilo u 18. stoljeću donosi u život velik broj novih stvari i pojmova. U tom burnom razvitku nema vremena da u jeziku normalno izrastu nazivi za sve njih, pa se u jezik sa svih strana utiskuju nazivi nastali preuzimanjem tuđih riječi i njihovim odijevanjem u hrvatsko gramatičko ruho ili njihovim kalkiranjem.

⁴ *Leksikografija i leksikologija*, zbornik referata, Beograd - Novi Sad 1982, 209-215.

⁵ *Isto*, 213.

Kao bujica se javljaju nove riječi za različite pojmove materijalne i duhovne kulture 19. stoljeća i velik broj njih ušao je u život i zadržao se do današnjega dana u istom ili u nešto izmijenjenom obliku“⁶

Zadaća je *Dopuna* da popuni tu prazninu. Za DAR su iz 19. st. ekscerpirani rječnici (koji nisu ušli u AR): Richter, A. F. i Ballmann, A. J., *Illyrisch-deutsches und deutsch-illyrisches Handwörterbuch*, I, Beč 1839; Mažuranić, I. i Užarević, J., *Deutsch-illyrisches Wörterbuch*, Zagreb 1842; Drobnić, J., *Ilirsko-němačko-talijanski mali rěčnik*, Beč 1846-49; Veselić, R. A., *Rěčnik němačkoga i ilirskoga jezika*, II, Beč 1854; sva godišta Danice, Nevena i Kola; neki udžbenici i, naravno, oni izvori koje su kasnije urednici uzimali (npr. Šulekovi rječnici). 19. st., osobito njegova sredina, doba je nagloga razvoja jezikoznanstva. Hrvatski jezikoslovci po ugledu na Čehe i Nijemce žele stvoriti hrvatsku terminologiju. Proces stvaranja kovanica i posuđivanja riječi iz drugih slavenskih jezika možemo pratiti od samog početka ilirizma, od Zbirke riječi u Danici 1835, pa preko školskih udžbenika i rječnika. Da spomenemo samo neke: parovoz, toplomjer, barometar, kemija, magnet, mehanika, obzor, promjer, sitnozor, vodovod, pokus.

Stvaranju hrvatske terminologije pripomogle su i vlasti. Carsko-kraljevsko doglavništvo naredilo je 1850. da se pišu knjige za učenike i raspisalo natječaj. Učitelji i profesori nisu se odazvali jer je bilo teško pisati udžbenike bez izgrađene domaće terminologije. Da se ne bi ponovo predavalo na njemačkom, ban Jelačić veoma se zauzeo i ponudio nagradu onome tko napiše udžbenik. On je 1852. naredio pojedincima da u određenom vremenu napišu udžbenike. Tako su nastali prvi domaći udžbenici iz mnogih nauka (npr. Josip Partaš, *Početno naravoslovje*, 1853, Bogoslav Šulek, *Biljarstvo*, 1856, Věkoslav Golub, *Měrstvo za više gimnazije*, 1867), a kao vrhunac nastojanja oko stvaranja hrvatske terminologije Šulekov *Rječnik znanstvenoga nazivlja*, 1874-75. U AR su tek poslijeratni urednici unosili nešto više Šulekove rječnike. Sve je to bilo malo da bi se dobila prava slika o leksičkom fondu toga vremena, pa se stekao pogrešan dojam da je Šulek tvorac mnogih neologizama, od kojih je dosta i danas u aktivnoj upotrebi. Šulek je veoma zaslužan za utvrđivanje hrvatske terminologije, ali nije on baš sve sam izmislio. Za rječnik su mu mnogi slali priloge, postojali su domaći udžbenici, a i mnogi rječnici. Još 1937. Vladoje Dukat, pišući o Mažuranić-Užarevićevu rječniku, rekao je: "Nitko ne će Šulekovu rječniku poricati njegovu veliku vrijednost, ali ne treba ni M-evu (Mažuranićevu, B. T.) zakratiti dužno poštovanje. M-ev je rječnik ne samo dvadesetak godina starije djelo već i jedan od temelja na kojima je izgrađen Šulekov rječnik, naročito za onu građu koja objema rječnicima daje moderni karakter“⁷ Mažuranić-Užarevićev rječnik, pisan ilirskom grafijom, prvo je moderno leksikografsko djelo koje je trebalo zadovoljiti potrebe ondašnjega kulturnog i znanstvenog momenta, a za što nije bio dovoljan Karadžićev rječnik kojemu je osnovom bio narodni govor. Dukat je u svom radu pokazao da je taj rječnik udario temelj hrvatskoj terminologiji. U njemu se nalazi dosta riječi koje se ina-

⁶ S. Pavešić, *Pogovor. Dodatak; AR*, knj. XXIII, Zagreb 1976, 74-75.

⁷ V. Dukat, *Rječnik Mažuranića i Užarevića*, Rad JAZU, 257, 132.

će pripisuju Šuleku, npr. fizički, gustomjer, količnik, leća, ludžba, magnet, mehanika, obzor, obzoran, opseg, parokrug, pokus, promjer, sitnozor, središte, toplomjer, vlagomjer.

Prije Šuleka bilo je pokušaja stvaranja terminoloških sustava iz pojedinih znanstvenih disciplina. Ovdje bih izdvojila samo jednoga autora udžbenika - Josipa Partaša i osvrnula se na njegov prirodoslovni terminološki idiolekt. Njega ne spominju filolozi, ne spominje ga čak ni Zlatko Vince u svojoj knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika*⁸ (a ta knjiga podrobno obrađuje 19. st.), iako je Partaš autor ilirskoga pravopisa. Njegovo *Početno naravoslovje za porabu nižih zavodah i za samouke* jest "pèrvo naravoslovno dèlo u hèrvatskom jeziku pisano". U njemu je mnoštvo termina iz kemije, fizike i drugih disciplina. Poznata je Šulekova kemijska terminologija. Šulek je imao izgrađen tvorbeni model po kojemu je stvarao hrvatsko nazivlje (npr. sufiks za tvorbu naziva za elemente -ik, za kiseline -ovina). 21 godinu prije Šuleka Partaš je imao svoj model za tvorbu hrvatskih kemijskih naziva.⁹ Za ilustraciju evo samo nekih: barov (bor),¹⁰ bjesin (kobalt), bljestin (molibden), burac (boraks), dušac (dušik), dužin (iridij), gnjadin (volfram), gnji-lac (amonijak), kostenec (fosfor), kremenac (silicij), modrul (jod), nebesin (uran), solin (natrij), težin (barij), kisnik, kisnić, prekisnik, nakisnik (oksidi) itd. Očito je da su nazivi motivirani svojstvima elemenata i spojeva. Partaš je stvarao i druge, ne samo kemijske termine. Spomenimo samo neke njegove novotvorenice i posuđenice: presjek, prečnik, brzojav, eter, flauta, formula, galvanomjer, kocka, kompas, munjokaz, munjomjer, napon, negativan, plinomjer, počelo, polarizacija, pozitivan, rožnica, stroj, tantal, težište, tro-ugao, smola, željeznica, žesta, živalj itd. U njega su prvi put zabilježeni i neki glazbeni termini posuđeni iz latinskog: kvarta, kvinta, sekunda, septima, terca.

Da pogledamo i druge udžbenike i rječnike, našli bismo dosta neologizama, osobito termina, od kojih većina nije nikada ušla u upotrebu. Postavlja se opravdano pitanje treba li ući u thesaurus npr. Šulekov ili Partašev terminološki idiolekt u koje smo upravo malo zavirili. Trebaju ući, ali ne u potpunosti, treba odrediti kriterije i - izabrati. Za sve neterminološke rječnike kriterij za izbor termina bila bi opća upotrebljivost i opća poznatost¹¹ koji se mora temeljiti na dokumentiranosti a ne na osjećajima leksikografa. Međutim, drugačiji je pristup leksičkoj (znači i terminološkoj) građi kada se radi povijesni rječnik. Budući da takav rječnik nema normativan karakter kao rječnik suvremenoga književnog jezika, on će obuhvatiti sve što se nalazi u određenom korpusu u nekom unaprijed određenom vremenu. U njega će ući riječi koje su zabilježene samo jedanput,

⁸ Liber, Zagreb 1978.

⁹ Šulek se nije u tome ugledao na Partaša. Kasnije će Pavao Žulić nastaviti stvaranje kemijske terminologije. 1872. izdao je prvu hrvatsku kemiju: *Opća kemija za male realke*. Njegov sufiks -ij za nazive elemenata, za razliku od Šulekova -ik, zadržao se do danas.

¹⁰ U zagradi su današnji nazivi.

¹¹ Uobičajeno je mjerilo srednjoškolsko znanje. Ni veći opći rječnik ne može obuhvatiti mnogo termina, pa se zato rade posebni terminološki rječnici. Kažu da danas samo kemijska terminologija sadrži oko 400.000 termina. A gdje su sve druge terminologije!?

koje se nisu zadržale u književnom jeziku, ali on će poslužiti i kao registrator nastanka i usvajanja riječi, mijenjanja njihova značenja ili odumiranja. Povijesni rječnici mogu dati podatke o vremenu rađanja terminologija, a prema tome i o stupnju razvijenosti pojedinih znanosti u nekom razdoblju.

Rječnik JAZU velika je riznica riječi koja može obogatiti i jezičara i nejezičara. Zbog te njegove nesagledive vrijednosti u pružanju raznovrsnih podataka i nije bilo nekih većih negativnih kritika. Bilo je kritika¹² na Daničićeve etimologije, akcente i definicije, na neujednačenost obrade, njezinu širinu i sl. Mislim da je najveća mana ovoga rječnika u određivanju njegova karaktera.¹³ On je trebao obuhvatiti sve riječi koje smo imali ili koje imamo, pa je on i povijesni, i dijalekatski, i toponimijski, i antroponimijski, i etimološki, onomatopejski, sinonimijski, pa i dvojezični (u početku su davani latinski ekvivalenti). Tako široko koncipiran, s građom iz velikog vremenskog perioda, nije mogao zadovoljiti neke leksikografske principe, pa je u nj ušlo "mnogo stotina riječi nepouzdanih i bez vrijednosti".¹⁴ Za rječnik koji je trebao obuhvatiti sve leksičko blago nisu nikada određeni kriteriji ni za ispisivače, koji su vršili prvi i glavni izbor građe, ni za obrađivače, koji su možda i ispuštali koju "nakaznu" riječ, ali su prije svega iskorištavali što više, kada je već bilo ispisano.

Dopune se moraju naslanjati na AR, ali ga u leksikografskoj neorganiziranosti ne moraju slijediti. Izvori su određeni, ali je njihov karakter i opseg takav da nameće nužnost organiziranog odabiranja riječi. Veći broj tih izvora je iz 19. st. Ovu prazninu koju je Daničić napravio *Dopune* bi trebale popuniti. Maretić je ispravno primijetio da se Daničić trebao zadržati s izvorima do polovice 19. st., ja bih precizirala da se AR (pa prema tome i DAR) trebao ograničiti s građom *do ilirizma*. DAR su uvrstile ilirizam, i to samo zbog nelingvističkih razloga. "Kako nije bilo izgleda da bi se kod nas uz tako velik jezičnopovijesni leksikografski projekt kao što je Akademijin rječnik i njegove *Dopune* moglo u dogledno vrijeme pomišljati i na izradu rječnika pojedinih razdoblja, te bi jezična građa iz razdoblja ilirizma još dugo ostala leksikografski neregistrirana, pokazalo se najboljim rješenjem da se ona uključi u *Dopune* ARj".¹⁵ A ilirizam iskače iz kontinuiteta razvoja hrvatskog jezika. On proizvodi mnoštvo kalkova i neologizama, tj. novih tvorenica, usvaja strane riječi, pogotovo evropeizme, iako je bio puristički obojen, stvara domaće termine iz gotovo svih znanstvenih disciplina. Velik dio tih riječi ostao je zakopan u leksičkom arhivu i unošenje cijeloga toga fonda¹⁶ bez kritičkog odabira uvelike bi opteretio DAR.

¹² Popis radova o AR v. u XXIII. knjizi toga rječnika u Pogovoru.

¹³ AR ima i drugih velikih nedostataka na kojima se leksikografi mogu učiti kako ne treba raditi. Sa stajališta leksikografske teorije najveći su propusti u metajeziku rječnika, pogotovo u metajeziku shvaćenom u užem smislu - u jeziku definicija, u jeziku opisa značenja.

¹⁴ Maretić u *Criticama*.

¹⁵ D. Malić, *Akademijin rječnik i njegove Dopune*, Rasprave, 6-7, Zagreb 1980-81, 137.

¹⁶ Kritički odnos treba postojati i prema ostalim izvorima.

Iz svega se može zaključiti:

1. I za veliki dijakronijski opći rječnik (kakav je AR, pa i DAR) treba praviti izbor riječi, za što je potrebno odrediti kriterije. (Samo bi rječnik koji bi se radio na osnovi konkordancija bio sveobuhvatan.)

2. U takav rječnik ne treba unositi

- riječi koje nisu pravljene po tvorbenim modelima hrvatskog ili srpskog jezika,
- slavenosrbizme,
- neadaptirane strane riječi,
- nejasna čitanja iz starih tekstova,
- riječi s prefiksima *ne-*, *bez-*, *anti-*, *polu-* i sl. ako nemaju drugo značenje.

3. Riječi s nejasnim ili hipotetskim značenjem treba unositi jer uvijek postoji mogućnost da ih korisnici semantički identificiraju.

4. Za unošenje onomastičke građe trebaju postojati strogi kriteriji jer se samo od tog leksika može napraviti nekoliko rječnika.¹⁷ Svakako treba obuhvatiti toponime i antroponime koji su nastali od apelativa, koji su zanimljivi kao članovi tvorbenih porodica i koji su značajni za povijest. Dvočlane toponime treba obrađivati pod jednom riječju (obično imenicom), a drugi dio uputiti. Za opći rječnik nisu zanimljiva frekventna prezimena tipa Marković, Petrović, toponimi tipa Ivanića selo, Ivanovo brdo i pridjevi od onomastika na *-ov*, *-in*, *-ski* (Petrov, Marijin, varaždinski).

5. Hapaksima, historizmima, arhaizmima i neologizmima mjesto je u povijesnom rječniku.¹⁸

6. Termine koji nisu ušli u upotrebu, a pravljeni su po tvorbenim modelima hrvatskog ili srpskog jezika, treba unositi da se vide procesi stvaranja terminoloških sustava.^{18a}

Navedeni se kriteriji mogu proširiti i dopuniti. (Ovdje je skrenuta pažnja samo na neke karakteristične leksičko-semantičke grupe.) Drugo je pitanje što jedne dopune (kao što su DAR) trebaju dati. Mislim da u ovom slučaju moraju prevladati jezični kriteriji: dopune imaju cilj da registriraju riječi kojih nema u AR i nova značenja potvrđenih riječi. Budući da AR ne pruža potpune podatke o dijakronijskom presjeku semantičkog razvoja riječi, ni o raširenosti upotreba u vremenu i prostoru, nema lingvističkog opravdanja da DAR daju dodatne podatke o riječima u AR.

Iako je AR zamišljen kao sveobuhvatan rječnik, on to nije mogao postati jer bi za izradu takva rječnika trebale postojati konkordancije svih starih izvora i obrađeni svi dijalekatski punktovi. Granice takva posla ne bi se mogle ni naslutiti. U AR su ušle sve riječi koje su ispisane bez određenih kriterija za izbor. Kako su DAR davno zasnovane (mnogo prije završetka AR), a utvrđivanje kriterija za izbor riječi ide u preliminarnu

¹⁷ Najsretnije bi rješenje bilo da je raden posebno povijesni antroponimijski i povijesni toponimijski rječnik.

^{18, 18a} Na taj će način istraživači bilo koje struke moći za povijesne tekstove naći tumačenja riječi u povijesnom rječniku. Potrebno je da i "stariji tekstovi budu razumljivi" (predgovor RSANU), a tome pridonosi upravo povijesni rječnik.

radnje, pa je sada donekle kasno govoriti o tome, ipak ih treba, s obzirom na to da tiskanje još nije počelo, osloboditi suvišnog balasta. Pri tome valja imati na umu i jezične i nejezične aspekte.

Ovaj je rad samo poticaj za razmišljanje i za dalje razvijanje leksikografske teorije u nas, a ujedno i osuda stihijnosti u bilo kojem leksikografskom poslu i prepuštanja izrade rječnika leksikografov "jezičnom osjećaju".

Résumé

LE CHOIX DES MOTS-SOUCHES POUR LES DICTIONNAIRES (à la base des matériaux lexicologiques du 19-ème siècle et du AR)

Si le dictionnaire n'est pas élaboré à la base des concordances où seraient inventoriés tous les mots d'un tel auteur ou d'une telle période de temps, il faut faire un choix aussi bien en ce qui concerne les sources comme aussi en ce qui concerne les mots-souches eux-mêmes. C'est pourquoi il faut fixer les critères pour ce travail. En premier lieu le choix dépendrait du type de dictionnaire qu'il faut publier. Au contraire, pour un grand dictionnaire général et diachronique (russe толковый словарь, anglais *general dictionary*), tel par ex. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* de l'Académie Yougoslave des sciences et des arts, comme aussi pour les *Suppléments* du dictionnaire mentionné, les critères en question seront fixés d'une manière plus pénible puisque de tels dictionnaires englobent les matériaux lexicologiques très différents et en même temps ils veulent comprendre un nombre maximal de mots-souches, avec le nombre maximal des sémantèmes, avec la quantité maximale d'informations aussi bien linguistiques comme extra-linguistiques. Dans son article, l'auteur mentionne quelques groupes lexico-sémantiques caractéristiques qui ne devraient pas être englobés dans un tel dictionnaire (par ex. slavénoserbisme, mots étrangers non-adaptés, mots qui ne sont pas forgés sur le modèle de formation existant dans la langue croate ou serbe, etc.) comme aussi les mots qu'il serait acceptable d'insérer dans ce dictionnaire (mots hapaxes, historismes, archaïsmes, néologismes, etc.). Si l'on veut fixer les critères pour le choix des mots-souches il faut tenir compte aussi bien des faits linguistiques comme aussi des faits non-linguistiques.